

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 4. No. 16. 1940

İSMAİL SAİB EFENDİ HOCA (1871-1940) VE TIB TARİHİMİZ

Dr. A. SÜHEYL ÜNVER

Sağlığında karşısında safbestesi ihtiram duranlar İsmail efendinin ahlakî ve ilmî meziyetlerini pek iyi bilirler. Onun ilimde bir yanlışlık yapmak istemiyenlerin eserlerinde tesirleri vardır. İsmail efendi etrafındakilere müfid olmak gayretile ahlafa kendisini tanıtacak bir eser bırakmağa boş vakit bulamamıştır. Onun için gelecek nesil onun ismini ilmî etüdlerde arzusu hilafına bazan zikrolunur göreceklendir. Öyle bir zengin ki servetinden başkaları müstefid olmuştur, öyle bir alim ki ilmini etrafa taşımış. İlmî tetkiklerde bulunacaklara doğru yolu göstermiştir. O İstanbulda ve islâm âleminde bulunan eserlerin hakiki bir ruhu mahiyetinde idi. Her hangi bir eseri ve münderecatını sorduk mu anlatırdı. Eğer bunlar toplansaydı cildler dolar ve İstanbul kütüphanelerinin muhteviyatı anlaşılırdı. Onun okumadığı kitap kalmamıştır. Reyleri çok kuvvetli idi. Bir çok alimane addedilen eserlerin mahiyetini ortaya koydu. Onun el yazısı iyi tanınırsa okuduğu umumî ve hususî nadide kitaplarda kayıtlarına ve mufassal malumata rastlanacağına şüphe edilmesin. Hem bunların arasında ne mühim tercemei haller çıkacaktır.

Üstadın tıp tarihimize sayısız ve emsalsiz yardımları dokunmuş, en mühim eserleri o bize göstermiştir. Herkesin kendisine çok müracaet etmedikleri devrelerde eline geçen bu kitaplarda müfid notları vardır. Bu notlar toplansa İsmail efendiyi ahfada anlatabiliriz. Tarafından toplanmış ve yazılmış müntehibat vardır.

İsmail efendi tıbbî atik ile çok meşğul olmuştur. Zamanımızda tıbbî atike vakıf yegâne bir alimdi, diyebiliriz. Vefatından iki gün sonra öğrendikki mülkiye tıbbiyesine sami'sıfatile devam etmiş, hattâ hekimler arasında çok sevilen, hocam ve küçük İzzet diye maruf dok-

KİMYAGER DOKTOR ALİ RIZA BEY

Dr. MUSTAFA MUHLİS
Belediye Kimyahanesi Müdürü

Mektebi Tıbbiyei Askeriyeden yetişmiş ve tahsilini Pariste ikmal etmiştir.

Memleketimizde kimya ilminin yeniliklerini, o, getirip tesis etmiştir. Çok iyi bir kimyayı uzvî kitabı telif etmiştir. Türklerden ilk def'a hususî tahlil laboratuvarı açan kendisidir. Son asırda Fransızların en meşhur kimyager ve müellifi olan (Denijes) in Pariste tahsil arkadaşıdır ve hayatında Denijes ile ilmi ve fenni muhabere-lerde bulunmakta idi.

Asker için alınan sade yağlarının tahlilinde Ali Rıza Bey Avrupadan gelinceye kadar hamızatı şahmiyei sabite usûlü tatbik edilmiş. Halbuki bu usûlün pek doğru neticeler vermediği Ali Rıza Bey tarafından iddia ve isbat edilerek (Rayhert Maysel Wolni) usûlü denilen hamızatı şahmiyei tayyare usûlü vaz'edilmiş ve iş daha dürüst bir safhai tekemmüle vasıl olmuştur.

Ali Rıza Bey bu usûlün de muhtacı islâh olduğunu ve bu usûlde eter bütirik teşekkül edip hamızatı tayyare ziyaa uğradığını düşünmüş, bu usûlde kullanılan ispirto yerine kimya noktai nazarından ispirto olan ve fakat uçup kaçıcı olmayan cisimler kullanmayı o zaman yani kırk sene evvel tasavvur etmiş ve ispirto yerine gliserinle tecrübelerini de yapmakta iken ömrü kifayet etmiyerek 38 yaşında genç yaşta sekete kalpten evinde ve yalnız bulunduğu odada vefat etmiştir.

Vefatından 3-4 ay evvel Sirkeçiden geçerken yanında kimyager Fehmi Rıza bulunduğu hâlde yine bu kalp arızası dolayısıyla ağzından mebzûlen nezif gelmiştir.

Yukarıda tahlil usûlünün islâhile ispirto yerine gliserin veya diger bir maddenin ikamesine Ali Rıza Bey çalışmakta olduğu ve

fakat ömru kifayet etmediğini bildirdik. Fakat Ali Rıza Beyin vefatından sonra (Lefman Beam) usulü diye bir usûl resmen intişar etti. Ve bu usûl bu gün umumileşmiş bir haldedir. Orada ispirto yerine gıliserin kullanılmaktadır. Ali Rıza Bey hiç bir yerden ilhâm almadığı halde bu usûlü kendisi vazetmek istedi. Ömrü kâfi gelmedi.

Kimyager Ali Rıza Bey

Bu iş için ömrü kâfi gelmedi ise de pek çok uzun olmayan müddeti hayatında kâşif mevkiine çıkmış ve ismi Avrupa kitaplarına geçmiştir. Şöyle ki bir çok saçlardan haftalarca çalışarak elde edebildiği (Sistin) maddesinin mi'yarını keşfetmiştir. O da Raoul Roche Sistin nam müellifin 1905 de neşrettiği (Réactions et Réactifs) nam eserinin 11 inci sahifesinde yanlış olarak Ali Rıza yazılacak yerde Ali Rıza yazılmış olan (Sistin) mi'yarıdır ki merhum Hocam bu Sistin

mi' yarını elde etmek için çalıştığı zaman ben talebe idim. Ve yanında beni de çalıştırmış idi. Yukarıda ismi geçen kitapta şöyle yazar.

Ali Kiza (cystine): le sulfate acide de mercure précipité directement la cystine en solution légèrement sulfurique, cette réaction est très sensible. Eski tarihlerde askere münhasıran Sibir yağı alındığı halde 1317 tarihinde askerin yiyeceği yağların münhasıran yerli yağı olması tahtı karara alınmış ve bunun için de Türkiyenin muhtelif vilâyetlerinden yağ celbedilerek tahlil edilmeye başlanmıştı. Basradan gelen yağların saf olduğu diğer bütün endislerle tebeyyün ettiği hâlde Halfen tarafından o zamanlarda keşfedilmiş olan bir miyar ile hafif pamuk yağı teamülü müsbet çıkmakta idi. Yani yağın içinde az miktarda pamuk yağının mevcudiyeti şüphesini veriyordu. Bu yağlara pamuk yağı katılmadığı kat'iyen malûm olduğu hâlde bu teamülün oluşunun neden ileri geldiğini yine hocam Ali Rıza Bey bulabildi.

O mıntakalarda pamuk ekildiği ve pamuğun çekirdek ve küsbeleri atılmayıp hayvanata yedirildiği ve Halfen teamülüne kırmızı rengi veren prensip her ne ise bu prensipin hayvanın sütüne de geçebilmesi ve bu süttten elde edilen yağların da bu teamülü vererek şaşırıcı bir hadise olması ihtimalini hatırlayarak o zaman Mektebi Tıbbiye idaresi husûsî olarak inek mübayaa etti ve o ineğe Adana ve Geyveden pamuk çekirdekleri getirerek bu çekirdeklerle inek beslendi bu ineğin sütünden nezaret altında yağ yapılarak bu yağlara Halfen teamülü tatbik edildi hiç kimse pamuk yağı karıştırmış olmadığı hâlde yağda pamuk yağı teamülü görüldü. O zaman Halfenin kendisine de mes'ele kimyager Dellesuda Faik Paşa ile birlikte yazılarak bildirilmiştir. Bu işde bu fikri en evvel düşünen merhum hocam Ali Rıza Beydir.

Bir zamanlar Türkiyede tahlil kimyahanesi olarak yalnız gümrük ile Mektebi Tıbbiye kimyahanesi mevcut idi. Adli, tıbbî, gıdaî bütün tahlilât Mektebi Tıbbiye kimyahanesinde yapılırdı. Bir aralık mekâtibi askeriye nazırı Zeki Paşa bu kimyahaneye yalnız adli tahlilât ile meşgul olmak üzere Avrupadan iki kimyager getirmeyi tasavvur etmiş ve hattâ bu yolda muhabere de cereyan ettiğini haber alan merhum Ali Rıza beyin bu iş izzeti nefesine dokunarak ben Avrupada tahsil

ettim ve vatanıma çok iyi hizmet edebilecek bir randımanla döndüm işittiğime göre bizim adli tahlilâtı beceremeyeceğimiz zannile Avrupadan kimyager celbediliyormuş. Ben kendi şahsım için hiç bir menfaat ve mükâfat istemem, bütün mes'uliyeti deruhte ederim diye vuku bulan müracaatı üzerine adli tahlilât işinin mes'uliyetini de arkadaşım kimya âlimi Vasil Naum B. le birlikte deruhte etmiş kimyahane bu işi başaramamak şöyle dursun, devletin, milletin yüzünü ağartan çok muvaffakiyetli işler görmüş, Zeki paşa da bundan çok büyük iftihar duyarak yüzbaşı olan Ali Rıza beyin evvelâ kolağası sonra binbaşı olarak rütbesini arttırmıştır. Zeki paşa Ali Rıza B. in vefatı haberini duyduğu zaman yanında bulunan tabakatülârz profesörü Müştak Beye hitaben : Bu memleketin talii olmuş olsa idi Ali Rıza gibi bir evlâdını genç yaşında kaybetmezdi, demiş olduğunu merhum Müştak beyin kendisinden işittim.

Takriben 35 sene evvel Beykoz sırtlarında bir ecnebî tebası ölü olarak bulunmuş ve cebinde de bir (Pravaz) şırıngası ile şırınganın içinde gayet az miktarda bir mayi bulunmuş. Kapitülâsyonların şiddetle hükümler altında olduğu o zamanlar bu ecnebinin katledildiği iddia ve külliyetli tazminat talebine varılmıştı. O zamanlar morfinden başka uyuşturucu madde kullanıldığı işidilmiş bir şey değildi.

Şırınganın içersindeki mayi miktarı gayetle az idi. Bir çok tecrübeler yapmaya müsait değil idi. Sefaret tarafından kimyager (Singros) müşahit olarak kimyahaneye gönderiliyor ve raporun da müşterek verilmesi hükümet tarafından emrolunmuş bulunuyordu. Morfin aranıyor, morfin çıkmıyor. Nihayet o yüksük kadar mayiin içersinde kokain bulunduğunu merhum Ali Rıza bey hocam buldu ve isbat etti. Ve raporu Singrosa da imza ettirdi. Afyon Karahisar suyunun menbana gidip ilk def'a tahlil eden ve raporu veren merhum hocam Ali Rıza beydir.

Hamidiye suyunun menbalarını dolaşıp o suyun tahlil ve raporunu veren merhum hocam Ali Rıza Beydir. Kendisi Mektebi Tıbbiye Askeriyede kimyayı tahlil ve kimyayı hayatî hocası, Tıbbiye Mülkiyede kimyayı uzvî hocası idi. Şimdi Üniversite denilen Darülfünunda da kimya hocası idi. Son zamanlarda Sultan Hamidin iradesiyle

ve rütbesi kaymakamlığa terfi edilerek mekteplerdeki derslerinden affedilip o zaman Hamidiye Etfâl hastanesi denilen şimdiki Çocuk hastanesine kimyager tayin edildi.

Merhum Ali Rıza beyin bir çok meziyetlerinin içerisinde en büyüklerinden birisi de memlekete münevver insan yetiştirmek için hususi bir aşk ile çalışmasıdır. - Ve bundan duyduğu zevki hiç bir şeyde duymazdı. Bu yazıları yazan ben, uzun seneler tıbbi adli kimyahanesinin şefliğini yapan Fehmi Rıza memleketin tanınmış kimyagerlerinden olan İbrahim Etem, Baytar mektebi profesörlerinden merhum Osman Nuri, çok iyi bir kimyager olan sıhhiye müfettişi İsmail Hakkı, senelerce Fen Fakültesi dekanlığını yapan kimyager Mustafa Hakkı, Profesör Mustafa Nevzad, kimyager Giritli Mustafa münhasıran merhum Ali Rıza beyin bir baba gibi üzerimize titreyerek yetiştirmiş olduğu talebelerindeniz. Ve hepimizin de merhuma şükran borçlarımız vardır. Türkiyede beledîye kimyahanesi tesisini ilk def'a düşünen ve bu hususta o zaman şehremizi olan Rıdvan paşaya bir takrirle bir de plân veren Ali Rıza beydir. Bu kimyahanenin üç bin altına mal olabileceği de keşf ve tahmin edilmiş ise de takrir sahibinin vefatı bu kimyahanenin açılabilmesinin bir müddet tehirine sebep olmuştur.